

Polgár Marianna

KARRIER MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN

Festetics Pál hivatali pályája

GlobeEdit, Riga 2018. 272 oldal

Polgár Marianna monográfiája Festetics Pál (1722–1782) tanulóéveit és hivatali karrierjét mutatja be. A szerzőt már évtizedek óta foglalkoztatja a 18. századi magyarok német egyetemekre irányuló peregrinációja, különösen az a kérdés, hogy miért járnak katolikus vallású diákok protestáns német egyetemekre? Ez volt a témája a 2005-ben megvédett doktori disszertációjának is, amelyet a most ismertetett kötetben eredeti formájában publikált a szerző. A munkában Polgár Marianna szakít a tradicionális családtörténet-írással és annál jóval komplexebben közelíti meg a 18. században élt címszereplő arisztokrata életútját, amely szorosan kapcsolódik a kor egyetemi oktatásához, a Mária Terézia korabeli kormányzati reformokhoz, a nemesség átalakulásához és a felvilágosult abszolutizmus eszméihez. A szerző hangsúlyozza, hogy „a családtörténetnek a köztörténetbe való beillesztése módszereiben a mai napig nincs kidolgozva”. (2.) Ezért a disszertáció módszertanában nem követi a hagyományos megközelítéseket. Az udvarhű és magasan képzett Festetics Pál karrierjének bemutatása kiváló esettanulmány a 18. századi új politikai elit felemelkedésének vizsgálatához. Az életút bemutatása során a szerző nemcsak a Festetics neveltetésével és hivatali előrelépésével kapcsolatos kérdéseket válaszolja meg, hanem cáfolja (vagy éppen új megvilágításba helyezi) a Mária Terézia-kori nemességről alkotott korábbi történeti beidegződések egy részét is. A történeti felfogás szerint a 18. század második felében megtörtént az arisztokrácia „elnevezetlenítése” (7.), a főurak Bécs felé kacsingattak, sokan birtokaiktól távol éltek, a divatban rohamosan terjedt a „nájpmódi” követése, a honfűsítések során pedig egyre több külhoni család vált a magyar arisztokrácia részévé. A főnemesség alig vett részt a rendi ellenállásban és egyre passzívabbá vált, politikai szerepét a módos birtokos nemesség, a *bene possessionati* réteg vette át. Festetics Pál pályája sok ponton módosítja, egyes helyeken pedig cáfolja ezt a modellt. A hatalmas dunántúli birtokkomplexummal rendelkező Festetics Pál 1772-ben grófi címet kapott a királynőtől, és több hivatali és rendi tisztséget is betöltött. A kor számos arisztokratája hasonló módon fontos szerepet játszott az újonnan kiépülő hivatalnoki apparátusban. Kutatásai során Polgár Marianna főként a hazai és ausztriai levéltárak anyagát tárta fel, különösen Festetics Kristóf birtokiratait, Festetics Pál egyetemi éveit alatti missiliseit, valamint a gróf úrbérrendezéssel kapcsolatos javaslatait és kamarai tevékenységére vonatkozó iratait használta fel. Ezek mellett számos német és magyar nyelven írott művelődés-, kormányzat- és családtörténeti munka segítette a munka elkészülését.

A bevezetőt követő fejezet (*A XVIII. századi magyar nemesség átalakulása historiográfiai kitekintéssel*) a jelzett korszak nemességkutatásának historiográfiai összefoglalóját adja. Történetírásunk – ahogy a fentiekben már említettük – a 18. századi nemességgel kapcsolatban az „elidegenedett magyar arisztokrácia” tételét vallotta egészen H. Balázs Évág. A korszak kiemelkedő kutatója szerint azonban a régi családok mellett megjelent egy új arisztokrata réteg, amelynek tagjai felemelkedett köznemesi családokból kerültek ki, és fontos hivatali pozíciókat foglaltak el az egyre bonyolódó bürokráciában, de a rendi tisztségeket is ők töltötték be. Ezek a széleskörű jogi műveltséggel rendelkező arisztokraták egyetemi tanulmányaikat gyakran valamelyik híres német egyetemen végezték (Halle, Jéna, Lipcse), ahonnan felvilágosult eszmékkel felvértezve tértek haza. Polgár Marianna hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás előtti történetírásnak a 18. századi nemességkutatásában továbbra is meghatározó eleme volt a „kuruc–labanc ellentét”. E szerint a felfogás szerint az arisztokrácia vagyoni érdekből behódolt az udvarnak, a köznemesség egy része pedig az „új familiaritás” révén szintén udvarpárti volt. A Habsburg-ellenességet csak egy szűk, haladó köznemesi réteg képviselte. A nemesség kutatása egészen az 1980-as évekig nem lépett ki a genealógia területéről. Ekkor kezdődött meg egy-egy megye

vagy régió 18–19. századi nemesi társadalmának szakszerű kutatása. Egyre többen alkalmaztak statisztikai módszereket kutatásaikban, és egyre több nemesség-történettel foglalkozó tudományos rendezvényt tartottak. A szerző véleménye szerint az archontológiák is sokban segítették a kutatásokat, melyekbe egyre több forrást vontak be: közgyűlési jegyzőkönyveket, számadásokat, az insurrectiók költségeit (a kötetben: 17–18.).

Az 1686 és 1790 közötti nemesítési hullámokat vizsgálva a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a „hosszú 18. században” összességében – hullámzóan ugyan, de – nőtt a köznemesség és a főnemesség száma. A nemesítések folyamatos utánpótlást biztosítottak ennek a társadalmi rétegnek. Mindez azt jelentette, hogy a korszakban igen jelentős volt a társadalmi mobilitás. A polgárosodás hiánya miatt minden társadalmi réteg legfőbb perspektívája az volt, hogy bekerüljön a nemességbe. 1711 után egyre több polgár és hivatalnok került be a nemesség soraiba. Az állandó hadsereg felállításának hatására pedig csökkent a nemesség katonai szerepe. Így a „honvédelmi erények” helyett egyre inkább a felvilágosult polgári erények kerültek előtérbe. Az újabb kutatások szerint a *bene possessionati* réteg túlsúlyának növekedése az arisztokrácia rovására nem Mária Terézia és II. József alatt következett be, hanem csak II. Lipót uralkodása idején. Az arisztokráciába emelkedett módosabb középbirtokosok nem a köznemesség befolyását erősítették, hanem a régi arisztokráciához idomultak. Festetics Pál pályája jól szemlélteti az új arisztokrácia felemelkedését és fontos kormányzati szerepét.

A historiográfiai fejezetet követően a szerző rövid áttekintést nyújt a horvát eredetű magyar nemesi családról (*A Festetics család a XVII–XVIII. században*), ahol legrészletesebben Pál apjának, Festetics Kristófnak (1696–1768) az életútját taglalja. Kristóf jogi pályára ment és jelentős közéleti szerepet töltött be, emellett a családi birtokokat is nagymértékben gyarapította. Az 1740-es években megszerezte a kihalt Gersei Pethő család birtokait, közöttük Keszthelyt, ahol hozzákezdett a kastély építéséhez, megalapította a könyvtárat, továbbá igen sokat tett a város fejlesztéséért. Neki köszönhető, hogy a család kezdett kiemelkedni a jómódú köznemesi státuszából.

A Festetics felmenők bemutatása után következik a kötet központi egysége (4–8. fejezet), amelyben Festetics Pál egy-egy – nevelés- és kormányzattörténeti keretbe helyezett – életrészletével ismerteti meg az olvasót a szerző. A főfejezeteken belül az alfejezetek logikusan követik egymást, ugyanis Festetics Pál egy-egy életrészletének feltárása mellett egy újabb alfejezet a hozzá kapcsolódó intézményt (egyetem, diéta, Magyar Kamara) mutatja be.

A *Festetics Pál ifjúsága* című fejezet a fiatal nemes egyetemi tanulmányait és annak kontextusát: a korabeli egyetemek életét tárja elénk. Festetics Pál először a nagyszombati egyetemre járt, ahol neves jezsuita tanároktól tanult retorikai és jogi ismereteket. Festetics Kristóf fiát jogi, közhivatali pályára szánta, és szerette volna, ha Pál magas szintű oktatásban részesül. Az apa választása több okból eshetett a lipcsei egyetemre. Ott tanított a német felvilágosodás kiemelkedő alakja, Gottsched, és szintén Lipcsét ajánlotta a híres polihisztor, Bél Mátyás, aki személyes ismeretségben állt Festetics Kristóffal. A fiú nevelője és kísérője az egyetemen Bél Mátyás fia, Károly András lett. A szerző kiemeli annak a ténynek a jelentőségét, hogy egy katolikus család a képzés színvonala miatt protestáns egyetemet választott a gyermekének, aki közjogot, államtörténetet, filozófiát és pénzügyi ismereteket tanult. (Az egyetemi évek bemutatásához Polgár Marianna Festetics missziliseit is felhasználta.)

A következő alfejezetekben a szerző a magyar diákok peregrinációjáról, a korabeli német egyetemek jelentőségéről ír. Kiemelten tárgyalja a lipcsei egyetem oktatását és az itt tevékenykedő Johann Christoph Gottsched munkásságát. A 18. század elején Halle, Jéna és Lipcse jelentős központjai voltak a teológiai, orvosi és jogi képzésnek. Az 1730-as években Halle hanyatlásával Lipcse jelentősége egyre növekedett, a híres hallei professzorok tanítványai a lipcsei egyetemen telepedtek meg, Lipcsében végzett a tereziánus korszak legjelentősebb minisztere, Wenzel Anton Kaunitz is. Így az egyetem szellemi hatása Ausztriát is elérte.

A 4. fejezet *A lipcsei egyetem magyarországi és erdélyi diákjai* című alfejezettel zárul, amelyben a szerző azt vizsgálja, milyen arányban látogatták a magyarországi diákok az egyetemet. Polgár

Marianna korrigálja Lukinich Imre számításait, valamint módosítja néhány következtetését. Véleménye szerint például nemcsak Pozsony és Erdély volt felülreprezentált, hanem az ország számos más területéről is érkeztek diákok. A statisztikák elemzéséből kiderül, hogy a magyar diákok létszáma a lipcsei egyetemen többnyire végig egyenletes volt a vizsgált korszakban, s katolikus és protestáns diákok egyaránt szívesen látogatták. A fejezet végén több oldalas melléklet következik a lipcsei egyetemen tanult magyarországi diákok listájával 1710 és 1800 között.

Az 5. fejezetben a szerző Festetics Pál hivatali karrierjének kezdetét és annak első fontos állomását, az 1751-es országgyűlést mutatja be. Polgár Marianna kiemeli apa és fiú pályájának párhuzamát: mindketten alispánként és országgyűlési követként kezdtek. Pál Sopron vármegye követeként fontos szerepet töltött be az 1751-es országgyűlésen: tagja volt a királynőt fogadó küldöttségnek és a feliratot elkészítő bizottságnak. Festetics pályája ettől kezdve folyamatos emelkedést mutat. 1756-ban kérvényezte Mária Teréziától, hogy nevezze ki a Helytartótanács tagjává, végül az Udvari Kamara bányászati osztályának lett tanácsosa, majd kancelláriai tanácsos. A jogban és számvitelben járatos ifjú nemes az uralkodónó nélkülözhetetlen tanácsadó-jává vált. Részt vett az 1764-es országgyűlés előkészítésében, javaslatot tett az adórendszer átalakítására, az úrbéri rendezésre, a magyar közjog oktatására.

A 6. fejezet Festetics Pál szerepét vizsgálja az úrbérendezés előkészítésében és az 1764–1765-ös országgyűlésen, míg a 7. Festetics Pál hivatali pályájának csúcspontját: kamarai alelnökségét mutatja be. Az Udvari Kamarának alárendelt kormányzók hatásköre Mária Terézia alatt jelentősen kibővült, ezért számos művelt és képzett hivatalnokra volt szüksége. 1772-ben az Államtanács a magyar közjogban és a pénzügyekben jártas Festetics Pált javasolta a Magyar Kamara alelnöki posztjára, ugyanebben az évben kapta meg Mária Teréziától a grófi rangot és a titkos tanácsosi címet. Első fontos szereplésével sikerült elérnie, hogy a pénztárt ne csatlójk el a Magyar Kamarától, s még ugyanebben az évben javaslatot terjesztett be a deficités kamarai gazdálkodás rendbehozására: ausztriai mintára itthon is hitelintézet felállítását javasolta. A Magyar Hitelfőpénztár két évvel később jött létre. 1773-ban a jezsuita rend feloszlásakor fontos szerepet töltött be a rendi vagyon felhasználásának ügyében, és számos kiváló jezsuita tanár katedróját sikerült megmentenie. Fontos javaslatai voltak a Bánát visszacsatolásával kapcsolatban, így például a magyar megye- és adórendszer meghonosítása, az urbárium bevezetése a területen, valamint szakképzett hivatalnoki gárda felállítása. Célja az volt, hogy a visszacsatolással a kincstárnak ne legyen nagy vesztesége. Mária Terézia 1778-ban elfogadta a javaslatát. 1777-ben a Kamara alelnökét a máramarosi sóbányák ellenőrzésére küldték. Jelentése nemcsak a bányászatra terjedt ki, hanem a helyi lakosok vallási szokásairól is beszámolt. 1780-ban Szent István-renddel jutalmazták és Baranya megye főispánjává nevezték ki. II. József alatt is folytatta alelnöki munkáját (egészen 1782-ben bekövetkezett haláláig), ám az új uralkodóval már nem volt olyan jó a kapcsolata, mint Mária Teréziával.

Az összefoglalást megelőzi az *Örökség: birtokok és utódok* című 8. fejezet. Festetics Pál apja akaratából vette el Borsányi Juliannát. Gyermekük közül csak a Georgikon alapítójának, Festetics Györgynek neve él a köztudatban, pedig a méltatlanul elfeledett Festetics Imre a genetika korai szakértője volt hazánkban. Festetics Pál lányainak a házasságai is igazolják, hogy szoros kapcsolatot épített ki a régebbi arisztokráciával: a Széchenyi, a Batthyány és az Esterházy családokba házasította be őket.

Festetics Pál korabeli és későbbi megítéléséről Polgár Marianna az összegzésben szól. A kortárs magyar nemesség elítélőleg vélekedett a grófról, akit a rendi jogok elárulójának tartottak. Különösen az úrbérendezés előkészítésben végzett munkájával vívta ki a nemesség ellenszenvét. A hivatalnok nemesség megítélése a 19. századi és a 20. század eleji történetírásban sem sokat változott. A felvilágosult arisztokratát a mai történésznek már nem feltétlenül ebből a nézőpontból kell értékelnie. Polgár Marianna konklúziója szerint Festetics Pál „a hivatali arisztokrácia azon csoportjához tartozik, akiknél a karrier, a rang és a vagyon a tehetség és ambíció révén a XVIII. század második felében összhangba került” (194.).

Polgár Marianna disszertációja az arisztokráciába felemelkedő módos nemes, Festetics Pál pályájáról készült esettanulmány, amely számos ponton módosítja a korabeli nemességgel kapcsolatos történeti közhelyeket, és a szerző a modern történetírás szélesebb látókörével szemléli az eseményeket. A kötet stílusa olvasmányos, a szöveget forrásidézetek színesítik, a végén számos mellékletet és egy angol nyelvű összefoglalót találunk. A mellékletekben Festetics Pál német, magyar és francia nyelvű levelezéséből olvashatunk szemelvényeket, illetve olyan missziseket, amelyeket nevelője és a professzorai írtak az ifjú nemes lipcsei tanulmányaival kapcsolatban. A közölt forrásokat a szerző magyar nyelvre is lefordította.

Urbán Máté

**DOKUMENTUMOK A MAGYARORSZÁGI
NÉMETEK TÖRTÉNETÉHEZ 1944–1953
QUELLEN ZUR GESCHICHTE
DER DEUTSCHEN IN UNGARN 1944–1953**

Szerk. Tóth Ágnes

Argumentum, Bp. 2018. 1424 oldal

Tóth Ágnes kötete az eddigi legalaposabb forrásgyűjtemény a kitelepítésről s általában a hazai német kisebbség háború utáni történetéről. A csaknem másfélezer oldal terjedelmű könyvben a szerkesztő 387 forrást tett közzé. A kezdő dátum 1944. december 18., a magyarországi németek közmunkára (málenkij robotra) történő összeírása, míg a zárópont egy az NDK-ban jóváhagyott visszatelepülési kérelem dátuma: 1953. december 24. A kettő közötti időszakból pedig az elhurcolás és a kitelepítés fázisait eleven közelségbe hozó dokumentumok hosszú sora tárul elénk. A közölt szövegek szinte valamennyi lehetséges forrástípust felölelik: rendeletek, utasítások, felhívások, jegyzőkönyvek, levelek, jelentések, tervezetek és statisztikák, kimutatások olvashatók a közigazgatás különböző szintjeiről. Csekélyebb számban egyházi forrásokat, valamint néhány magánszemély által jegyzett kérelmet és levelet is találunk.

A kötet az Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IDGL) és az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének közös projektjének keretében született. A vállalkozás célja az volt, hogy eddig kiadatlan dokumentumokból állítsanak össze olyan gyűjteményt, amely a lehető legszélesebb mértékben kínál összehasonlító vizsgálatok alapját képezhető forrásokat. Mindezt úgy, hogy eközben a kényszer migráció három fázisáról (elűzés, úton levés, megérkezés és integráció) transznacionális keretben nyújtson áttekintést. A forrásgyűjtemény a három dokumentálandó fázis közül az elsőre összpontosít, s ily módon a vállalkozás első kiadványa.

A grandiózus terjedelem mellett a kötet mintaszerű szerkesztési elvei miatt is figyelmet érdemel, vélelmezhető, hogy e munka a következőkben mérce lesz a jelenkortörténeti forráskiadás számára. A munka használatát nagyban segíti, hogy az előszó, a bevezető tanulmány és a dokumentummutató is kétnyelvű. Ez az eljárás a közzétett dokumentumokat felvezető leírásban is visszaköszön. A magyar nyelvű forrásközléseket hat pontból álló ismertető előzi meg, amely mindenek előtt megadja 1) a forrás címét, 2) keletkezési helyét és idejét, 3) paleográfiai jellemzőit (például, hogy kéz- vagy gépipírási irat/jegyzőkönyv, kivonat, másodpéldány, tisztázat) és a hitelesítés jellegét (aláírás/pecsét), 4) ezután következik az adott forrás leltári jelzete, esetleges másodközlésnél az első megjelenés helye, 5) végül pedig a dokumentum tartalmi kivonata magyarul és németül. Csak ezt követően, a forrás cizellált dokumentálása után kerül sor a 6. pontban a tulajdonképpeni forrásközlésre. Mindez célzott tájékozódást tesz lehetővé, a